

УКРАЇНОЗНАВСТВО: ІСТОРИЧНІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Л.А.Бортник

ЕТНОГРАФІЧНІ РОЗВІДКИ ІВАНА ФРАНКА

Стаття присвячена дослідженню одного із напрямків багатогранної діяльності видатного українського письменника Івана Яковича Франка – фольклорно-етнографічного. Дано загальний огляд праць І. Франка в галузі етнографії, визначено його роль в становленні етнографічної науки в Україні та його внесок в розробку теоретичних питань етнографії, особливо методів етнографічного дослідження, що дозволило підняти українську етнографічну науку на новий рівень.

Ключові слова: етнографічні розвідки, фольклорно-етнографічні студії, збиральницька робота, обряди, вірування, звичаї.

Іван Франко уособлював цілу епоху української культури, здобувши як слов'янський письменник світову славу. Людина надзвичайно обдарована, талановита, працьовита, людина, яка жила в бурхливу, сувору, складну історичну добу. Це діяч незрівнянний за своєю багатогранністю і плідністю, розмаїттям напрямків своїх досліджень. Він був і великим поетом, і прозаїком, і драматургом, і разом з тим – критиком і дослідником літератур, істориком, філософом, фольклористом, етнографом, мовознавцем, економістом, мистецтвознавцем. Ним також перекладені сотні літературних творів. Загалом І. Франко поповнив культуру українського народу близько 4500 творами різноманітного жанру [5, с.6].

Але особливо яскравий слід в його літературно-поетичній творчості залишили ґрунтовні дослідження в галузі фольклору та етнографії.

Вивчення етнографічних праць І. Франка і сьогодні є актуальним і має важливе наукове значення, оскільки дає можливість охарактеризувати школи і напрями в розвитку етнографічної науки в Україні XIX ст.; проаналізувати творчий доробок І. Франка в галузі етнографії; оцінити його діяльність як збирача етнографічних та фольклорних матеріалів. Характеристика, яка була дана Франкові свого часу як фольклористу та етнографу, відбиває глибоке захоплення його роботою в галузі етнографії. В. Гнатюк, Ф. Колеса, О. Калиновський та ін. високо оцінювали працю І. Франка на ниві фольклористики та етнографії, підкреслюючи, що "...Франко положив для нашої етнографії чималу заслугу" [9].

Праці Є. Кирилюка, О. Дея, М. Матвійчука висвітлюють дослідницький метод І. Франка та його боротьбу за розвиток і становлення української етнографії [10]. М. Возняк та М. Ломова зібрали і опублікували багатий матеріал, особливо з листування письменника, що значною мірою розкриває діяльність І. Франка як етнографа [1].

Автор даної статті ставить перед собою завдання дати загальний огляд діяльності І. Франка в галузі етнографії та визначити його роль в становленні етнографі-

чної науки в Україні у ХІХ ст.

Слід відзначити, що гімназистом Франко почав записувати народні пісні, оповідання, легенди, казки. На селі він наслухався розповідей про упирів, мавок із зеленими косами, лісовиків та ін. [17, с.14]. Два збірники народних пісень, записаних під час навчання в гімназії, головним чином – коломийок, були не тільки початком етнографічно-фольклорної діяльності Івана Франка, але й мали великий вплив на його поетичну творчість. Першими друкованими віршами І. Франка були сонет “Народні пісні” (1874 р.) та “Моя пісня” [5, с.221].

Університетські роки Франка припали на час, коли зазначився великий вплив М. Драгоманова на Галичину взагалі, а на хід фольклорної й етнографічної роботи в Галичині зокрема. Під його впливом і за його вказівками повстала в Галичині низка фольклористів-збирачів, не дилетантів, а усвідомлених про спосіб, предмет збирання і вагу систематично зібраного фольклорного й етнографічного матеріалу. Це Михайло Павлик (“Про потребу етнографічно-статистичної роботи в Галичині”, 1876), Іван Франко, О. Терлецький, Л. Василевич, М. Зубрицький, О. Рошкевич, І. Огоновський та ін. Несприятливі політичні обставини не дозволили Драгоманову віддати етнографії стільки сил і праці, скільки він бажав, і виконати всі закладені ним плани. Та проте його вплив на розвій етнографічних студій в Україні і Галичині був дуже великим [3, с.161].

Особливо цікавим для вивчення етнографічного доробку Франка є його листування з Ольгою Рошкевич, яка допомагала йому в збиранні місцевих весільних пісень. 1878 р. він писав: “Ще відколи слухаю та читаю народні пісні, - вони ніколи не зробили на мене такого глибокого враження. Це, певно, тому, що перший раз трапляється мені бачити одну групу пісень в цілості, і то ще в такій повній і багатій... А скільки здорових, ясних і правдиво людських поглядів на життя! З якою теплою оспівана доля жінки перед її шлюбом і по шлюбі!”. І під враженням від зібраного нею матеріалу І. Франко повідомляє О. Рошкевич: “Твої ладканки я думаю видати особною книжкою, тільки хочу до них додати свою розправу про весільний обряд у малорусів, -- а це робота, котра вимагає досить часу і студій. Зате, якби я скінчив, як треба, -- була б гарна штука. Думаю ще на різдвяні свята поїхати до Начуєвич і зібрати колядки, в котрих також маса матеріалу до студій” [2, с.222].

Ще в одному з листів Франко прохав Ольгу: “... постарайся зібрати деякий матеріал, бодай язиковий: спиши, якби можна, деякі оповідання, пісні, колядки, весільні, щедрівки”. В іншому листі Франко писав Ользі про своє бажання науково розробити величезний етнографічний матеріал (збірники пісень Чубинського, Жеготи Паулі, Вацлава з Олеська, збірники приказок і повірок і т.д.) [2, с.223].

Про те, що Франко використовував найменшу нагоду для збирання фольклорного матеріалу, свідчить його лист від 2 січня 1879 р.: “А там під час свят не забудь вечорами дещо собі позанотовувати, - може, деякі колядки, слова тощо, може, сцени, анекдоти...”. Окрім того, Франко просить Ольгу надсилати йому “особливо важливі для нього матеріали”, такі як повірки і забобони, звичаї під час пологів, обряди і звичаї при хрестинах, способи лікування дітей та колискові пісні з метою написання праці “Погляд на дітей у слов’янських народів, а передусім у русинів” [11, с.17].

Етнографічні розвідки І. Франка були надзвичайно різноманітними. Зокрема, в с. Начуєвичі, Коломийському і Стрийському повітах, Дрогобичі він зібрав матеріали

про народні вірування та повір'я, що знайшли відгук у кількох його працях. До них слід віднести “Сожжение упырей в с. Начуевичах”, “Pria krew” і “psia wiara”, “Людові вірування на Підгір'ю”, згадки про звичаї і вірування бойків у статті “Етнологічна експедиція на Бойківщину” тощо. Характеризуючи взаємозв'язок між віруваннями і звичаями, Франко в передмові до зібраних ним же прикарпатських вірувань писав: “З самої природи річі випливає, що вірування не всюди можуть бути строго відмежовані від звичаїв, бо ж звичай випливає з вірування, а часто буває й так, що якийсь давній звичай, котрого значення в народній пам'яті затрималося, мотивується *ad hoc* прикросеним віруванням” [19, с.160].

Останнє дослідження, що з'явилося українською та польською мовами, Франко присвятив народним загадкам. Сама його назва – “Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних” – показує суть трактування цього фольклорного жанру І. Франком, його прагнення показати залишки первісних понять, збережені в словах і зворотах [7, с.120].

Збираючи пісні, приказки тощо, І. Франко одночасно вивчав побут і культуру українського народу, цікавився не тільки житлом, одягом, прикрасами, їжею, але й народними святами, звичаями, обрядами, вважаючи, що “це – букви, з яких складається мова про народний побут, і в цій мові має місце і пісня, що її співає селянин, і легенда, яку розповідає стара людина своїм онукам” [4, с.183].

Старі пісні були для Франка джерелом пізнання давнього побуту народу, бо вони “характеризують давнє сімейне і громадське життя” [21, с.6]; народні приказки допомагали йому краще зрозуміти селянське життя, бо “не приказка, а правда” [8, с.592]. Він вбачав тісний зв'язок усної народної творчості “з життям, з історією народу, його національною свідомістю” [22, с.6].

У 80-х роках І. Франко намагається організувати якомога ширше збирання етнографічних матеріалів, залучивши до цієї роботи представників інтелігенції та студентської молоді. За ініціативи Франка восени 1883 р. у Львові при студентському гуртку “Академічне братство” був організований “Етнографічно-статистичний кружок”, мета якого – залучити молоді сили до вивчення життя і побуту рідного краю і народу “в цілій, нерозлучній єдності” [5, с.325]. У центрі уваги гуртківців мали бути статистика та етнографія, а також “збирання матеріалу з народу, т.є. періодичні екскурсії в різні сторони краю” [23, с.101]. Про завдання “Кружка” Франко писав Драгоманову: “Одним із перших завдань кружка буде зладжене і видане по можності повної – бібліографії (з критичними замітками) всіх книжок, статей і заміток, відносячихся до нашої етнографії і до статистики українського краю і народа... Друге діло, на котре ми в Кружку хочемо покласти вагу, се збирання етнографічного матеріалу [13, с.149].

І. Франко склав програму гуртка і протягом тільки листопада - грудня 1883 р. прочитав для його членів доповіді “Статистика як метод і як наука”, про етнографію і міфологію та ін. Наступного року І. Франко виступив на засіданні “Кружка” теж із кількома доповідями, зокрема “Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних”, “Жіноча неволя в руських піснях народних” та ін. [5, с.130]. Гурток розпочав видання творів талановитого галицького етнографа і статистика В. Навроцького. Під впливом І. Франка члени гуртка зібрали чимало фольклорного матеріалу в різних місцевостях Галичини, хоч надрукувати його не було можливості

через відсутність спеціального видання і коштів. Тому в грудні 1883 р. Франко звернувся до І. Коперницького, редактора видання "Zbiór wiadomości do antropologii Krajowej" у Кракові, пропонуючи на перший раз видати збірку весільних пісень та обрядів, списаних О. Рошкевич ще в 1878 році.

Проф. Коперницький відзначив незрівнянну поетичність збірника, але просив доповнити збірку весільних пісень "всіма подробицями передвесільних, весільних і повесільних звичаїв та обрядів", підкресливши, що це буде оригінальний етнографічний твір [2, с.228]. Виправлений рукопис Коперницький одержав у березні 1885 р. І написав Франкові: "Я кинувся жадібно перечитувати доданий опис обрядів і не міг відірватися від них, такі вони незмірно цікаві й важливі. Стільки там скрізь уже віддавна забутих обрядових подробиць, які мають неторкнуту барву поганських часів і звичаїв... Опис обрядів із піснями, що відносяться до них, створив закінчену та знаменито впорядковану цілість завдяки вашим заходам і вашій умілій руці" [2, с.230].

Таким чином, лолінські "ладканки" вийшли друком 1886 р. у Х томі "Zbiogu..." та окремим виданням "Obrzedy i piesni weselne ludu ruskiego w Lolinie powiatu stryjskiego".

Особливо цікавим було співробітництво І. Франка у варшавському органі "Prawda" Олександра Свентоховського, яке розпочалося 1884 р. дописом польською мовою "Z Czervoney Rusi" під псевдонімом "Мирон". За чотири роки Франко надрукував у "Prawdzie" ряд інформаційних статей про громадський і літературний рух у Галичині з метою ознайомити з ним польського читача. Він докладно охарактеризував роботу "Етнографічно-статистичного кружка", висловив побажання, щоб гурток польської молоді "Czytelni akademickiej" ("Студентська читальня") ввійшов у приязні відносини з українським гуртком. Дружнє співробітництво, на його думку, може привести до "мосту примирення" між ними. "Тільки докладне знайомство обох народів, - підсумовував Франко, - і щира, спільна праця на полі науки й реальних потреб народу може збудувати такий міст на тривких основах" [2, с.99].

У своїх чисельних працях Франко не раз звертався до порівняння етнографічних рис сусідніх народів та радив вивчати походження тих чи інших явищ культури українського народу не ізольовано, а у їхньому взаємозв'язку з явищами культури інших народів.

Дуже цікавим є дослідження І. Франка в галузі українських та польських народних пісень, особливо такі праці, як "Жіноча неволя в руських піснях народних" (1883 р.), "Козак Плахта. Українська народна пісня, друкована в польській брошурі з року 1625" (1902 р.). Його "Студії над українськими народними піснями" вийшли окремою книгою, яку він розпочав словами: "Зайва річ говорити про важність і вартість українських народних пісень. І серед суспільності, і в науці вони мають вироблену славу. Це одно з найцінніших наших національних надбань і один із предметів оправданої нашої гордості" [8, с.256]. Франко взявся і за збірку "Апокрифів і легенд з українських рукописів", на яку польський учений професор О.Брікнер вмістив позитивну рецензію у журналі "Kwartalnik historyczny" (1899 р.), підкресливши, що "ця праця дуже потрібна, бо протягом цілих століть належали ці апокрифи до духовного корму народу, ширились усною і письмовою традицією, мали вплив на народну творчість" [2, с.360].

Коли 1895 р. у Львові було організовано "Towarzystwo ludoznawcze" ("Народознавче товариство"), І. Франко, О.Колесса, В. Гнатюк активно включились в його роботу. Друкований орган товариства "Lud" містив народознавчі праці польських та

українських етнографів, зокрема доповідь І. Франка щодо стану народознавчої науки та перспектив і шляхів її розвитку, яка викликала широкий резонанс серед польських та українських науковців [2, с.243].

У 90-ті роки І. Франко значно розширює свою діяльність збирача, дослідника і публікатора етнографічних матеріалів. Його народознавчі статті з'являються в часописах "Народ", "Житє і слово", "Етнографічному збірнику" (1895 р.), також з 1899 р. в Галичині видавались "Матеріали до українсько-руської етнології", де публікувались етнографічні, антропологічні та археологічні розвідки й матеріали про народну архітектуру, промисли та ремесла тощо [18].

1898 р. при Історико-філологічній секції Наукового товариства ім. Т.Шевченка була створена Етнографічна комісія, яку згодом очолив І. Франко. За його ініціативи була розроблена програма для збирання етнографічних матеріалів та проведено ряд експедицій (1900, Галичина; 1904 – Бойківщина, Гуцульщина). І. Франко розгорнув також широку організаційну роботу щодо створення етнографічного музею при НТШ ім. Т.Шевченка, і сам зібрав багато різних виробів українського народного мистецтва, зразків одягу, прикрас та ін.

Найбільшим досягненням науки в галузі збирання й видання українських прислів'їв та приказок є монументальна 6-томна праця Івана Франка „Галицько-руські народні приповідки” (1901-1910 рр.) [3].

Але головним в етнографічній діяльності цього періоду було те, що в своїх дослідженнях І. Франко розпочав розробку окремих теоретичних питань. Його глибокі і оригінальні погляди на етнографію, її завдання і методи дослідження, на особливості розвитку дозволили підняти етнографічну науку в Україні на вищий теоретичний рівень. У статтях "Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ ст.", "З останніх десятиліть ХІХ ст.", "Jak powstają pieśni Ludowe", "Дві школи в фольклористиці", "Найновіші напрямки в народознавстві", "Krajoznawstwo galicyjskie" та інших публікаціях І. Франко накреслив головні віхи історії етнографічної науки в Галичині [14].

Щодо методу етнографічного дослідження, то І. Франко вважав за потрібне відтворювати минуле народів не за схемами, а за документами, фактами; лише тоді етнографія, на його думку, може стати дійсно історичною наукою. Етнограф завжди розглядав походження і розвиток культури даного народу не ізольовано, а обов'язково у зв'язку з культурою інших народів [11, с.110]. У своїх чисельних працях Франко не раз звертався до порівняння етнографічних рис сусідніх народів, виявляючи взаємовплив і взаємозв'язок їхніх культур. Також цікавився науковою діяльністю всіх етнографів, які будь-коли досліджували побут і культуру українського народу. Зокрема, він пише про польського етнографа першої половини ХІХ ст. Е. Коритка; про етнографічну діяльність Г. Ількевича, який збирав народні пісні і був автором кількох розвідок про звичаї і вірування українського народу, опублікованих у різних польських виданнях; чеха Ф. Ржегоржа, який переселившись до Галичини, присвятив етнографічній праці всі сили, записуючи, фотографуючи і збираючи речові пам'ятки народного побуту українців та ін. [16].

Загалом І. Франко написав понад 40 етнографічних досліджень, ряд рецензій на етнографічні роботи українських, російських, польських та чеських учених. Друковані в часописах і газетах різними мовами народознавчі матеріали яскраво свідчать про те, що він був видатним ученим-етнологом. Багато уваги приділив Франко ство-

ренню наукового методу етнографічного дослідження, базуючись на існуючих у той час досягненнях народознавчої науки. Пильно вивчаючи та критично розглядаючи етнографічні теорії та школи, такі як міфологічна, антропологічна, міграційна та інші, він вимагав відтворювати минуле народу не за вигаданими схемами, а на основі документів і фактів. Франко переконливо, на етнографічному матеріалі, показав єдність матеріальної та духовної культури народу на всій території України та культурні особливості окремих етнографічних груп українців (зокрема, бойків, лемків, гуцулів).

Слід також підкреслити, що і в своїй літературній творчості письменник широко використовував багатий етнографічний матеріал. „...Найважливіший пожиток з простонародних співанок та оповідань той, що вони повертають до народу, до простих робітних людей його власну інтелігенцію, вчать її говорити і думати так, як народ, і розуміти його” [12, с.120], – писав І. Франко, підкреслюючи величезне значення фольклору та етнографії для літературного процесу, для майбутніх письменників. Тобто етнографічні розвідки Івана Франка не тільки з’ясовують його вагомий внесок в розвиток і становлення української етнографічної науки, але й мають величезний вплив на його літературно-поетичну творчість.

Література

1. Возняк М. З діяльності І. Франка як етнографа // Первісне громадянство. – К., 1928. – Вип.1.; Ломова М. Етнографічна діяльність І. Франка. – К., 1957.
2. Возняк М.С. З життя і творчості Івана Франка. – К., 1955.
3. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав Іван Франко // Етнографічний збірник. – 1901-1905. – Т.16. – С. VI.
4. Герцен А.И. Программа сообщений для составления общих заключений о губернии // Полн.собр. соч. и писем. – Т. II.
5. Дей О.І. Іван Франко. Життя та діяльність. – К., 1981.
6. Дей О.І. Спілкування митців з народною поезією. – К., 1981.
7. Дей О.І. Сторінки з історії української фольклористики. – К., 1975.
8. Етнографічний збірник. – Т. XXIV. – 1908.
9. Записки наук. тов-ва ім. Т. Шевченка (ЗНТШ), Т. Т. XXI, ч. III.- Львів, 1906, с.229; Колеса Ф. Матеріали до етнології і антропології. – Т. XXI - XXII, ч.І. – Львів, 1929. – С.9; Зоря.- № 5. – Львів, 1886. – С.83.
10. Кирилюк Є. Іван Франко – великий український письменник. – К., 1950; Дей О. І. Франко – дослідник народнопоетичної творчості. – К., 1953; його ж. Іван Франко і народна творчість. – К., 1955; Матвійчук М. І. Франко – критик фольклористичних досліджень Веселовського // Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР. – Т. III. – К., 1954.
11. Ломова М.Т. Етнографічна діяльність І. Франка. – К., 1957.
12. Народна творчість та етнографія. – 1961. – № 2. – С.115-125.
13. Первісне громадянство та його пережитки на Україні// Науковий щорічник за ред. К. Грушевської – керівниці Кабінету Примітивної культури. – 1928. – Вип.. 1.
14. Первісне громадянство. – К., 1928, вип..1. – С.157-163; Жите і слово. – Т. III, кн..1. – 1895; Франко І. Найновіші напрямки в народознавстві// Твори. – Т. XIX. –

1956. – С.143-157; Franko I. Jak powstaja piesni Lundowe // Ruch. – № 4. – 1887. – С.118-119.

15. Світ. – Львів, 1882 – № 18-19.

16. Франко І. Еміль Коритко – забутий слов'янський етнограф. – ЗНТШ. – Т.І, кн. VI. – 1908; Хроніка НТШ. – 1911. – № 48. – С.13-14.

17. Франко І. З давніх споминів моєї молодості// Культура. – 1925. – квітень. – С.14-16.

18. I. Franko. Kilimy podolskie// Kurier lwowski. – 1892. – № 91. – С.2-3; № 92. – С.2-4; № 93. – С. 2-3; Franko I. Ornament ruski // Tydzien. – 1895. – № 47. – С.371-372.

19. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю// Етнографічний збірник. – 1898. – Т. V.

20. Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. // Возняк М. З життя і творчості Івана Франка. – К., 1955.

21. Франко І. Передмова до першого тома Галицько-руських народних приповідок // Етнографічний збірник. – Т. XVI. – Львів, 1901. – 1905.

22. Франко І. Студії над українськими народними піснями. – Т.І. – Львів, 1913.

23. Франко І. Твори в 20 томах. – К., 1954 – 1965. – Т. XX.

Л.А. Бортник

Этнографические исследования Ивана Франко.

Статья посвящена исследованию одного из направлений многогранной деятельности выдающегося украинского писателя Ивана Яковлевича Франко – фольклорно-этнографического. Дан общий обзор работ И. Франко в области этнографии, определена его роль в развитии и становлении этнографической науки в Украине и его вклад в разработку теоретических вопросов этнографии, особенно методов этнографических исследований, что позволило поднять украинскую этнографическую науку на новый уровень.

Ключевые слова: этнографические исследования, фольклорно-этнографические студии, собирательская работа, обряды, верования, обычаи.

L. A. Bortnik

The Ethnographic Investigations of Ivan Franko.

This article is devoted to one trend of many-sided activity of the famous Ukrainian writer Ivan Franko – folklore ethnographic.

The general review of I. Franko's works in the field of ethnography is given its role in formation of ethnographic science and the contribution to the development of theoretical questions of ethnography in Ukraine is defined.

Key words: ethnographic investigation, folklore ethnographic studies, rites, customs, creeds.